

OSMANLI TOPLUMUNDA EVLATLIKLAR VE HUKUKİ DURUMLARI*

*Abdullah BAY***

ÖZET

Osmanlı Devleti, klasik dönemde korunmaya muhtaç çocuklara vakıflar ve sosyal uygulamalar olmak üzere iki şekilde sahip çıkmış; ancak ağırlıklı olarak aile yanına yerleştirmeyi esas alan bir sosyal politika uygulamıştır. Bu temel sosyal uygulama genel olarak evlatlık olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti'nde korunmaya muhtaç çocuklara yönelik uygulanan evlatlık kurumu modern evlatlık kurumundan en temel biçimi ile soy bağına ret etmesi, miras bırakılmaması ve geçici bir yerleştirme şekli olması yönleriyle ayrılır. Bu sebepler ile modern anlamda evlatlık kurumundan ziyade koruyucu aile uygulaması özelliği gösterir. Osmanlı Devleti'nde evlatlıkların hukukî statüleri İslam hukuku hükümlerine göre düzenlenmiş ve Tanzimat devrine kadar toplumda önemli işlevler yüklenen tek alternatif uygulama olarak yer edinmiştir. Tanzimat devri ile başlayan kurumsallaşma esasına dayalı sistem yine bu esaslar temel alınarak belirlenmiştir. Tanzimat devrine kadar kadıların izin ve denetiminde uygulanan koruyucu aile uygulaması kurum bakımına alternatif bir model olarak Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir. Medeni Kanun'un kabulü ile beraber evlilik engeli, soy bağı ve mirasa dayalı yeni bir evlatlık usulü uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa hukukuna dayalı yeni sistemin çeşitli sebeplerin etkisiyle toplumda sınırlı ölçüde kabul görmesi üzerine, devlet kurum bakımına ağırlık vermiştir. Bu çalışmada Osmanlı toplumunda korunmaya muhtaç çocuklara yönelik evlatlık uygulamasının hukukî durumu değerlendirilerek, tarihi süreç içinde aldığı şekiller ile toplum hayatındaki yeri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu Aile, Evlatlık, Oğulluk, Aile, Besleme, Çocuk.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Ün. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, El-mek: abduallahbay1973@gmail.com

FOSTER CHILDREN IN THE OTTOMAN EMPIRE AND THEIR LEGAL STATUS

ABSTRACT

In the classical period of Ottoman state, children in need of protection, was protected by waqfs and social practices. But this protection mainly based on family, placing a social policy has been applied. That foster children application was defined as the basic social institutions. In the Ottoman State, the foster child application implemented for children in need of protection is seperated from modern applications by the aspects of being a temporary placement, not having inheritance rights and paternity. Because of all these reasons, that application was different from modern foster children application, it is a foster family application. In Ottoman State, the legal status of foster children was regulated by Shariah and the leading application had progressed the only alternative application until Tanzimat Era. Starting with the Tanzimat period of institutionalization are still determined on the basis of these principles. The application of foster family was implemented with the Qadis' permission and supervision until the Civil Code. In this study, the application of foster child policies will be examined with the instances. With the acceptance of the Civil Code, a new marriage ban, paternity and foster children application was implemented. The new system is based on European law by the impact of various reasons for its limited acceptance in society, the state attached importance to institutional application. For the foster children in need of protection in the Ottoman society, the legal status of the institution evaluated with history as it is in the process will be examined in the life of society. In this study; the legal status of Foster children application in Ottoman society will be evaluated and the importance of the process in history and society will be examined.

Key Words: Foster Family, Foster Child, Adopted Son, Family, Handmaiden, Child

Giriş

Tarih boyunca kuraklık, kıtlık, yoksulluk, hastalık, afet, fakirlik ve göç gibi olumsuz şartlar karşısında toplumun en ziyade etkilenen kesimini çocuklar oluşturmuştur. Çocukların olumsuz şartlardan etkilenmelerini önlemek ve kişiliklerinin sağlıklı gelişimini sağlamak amacıyla devletler ve toplumlar çocukları korumaya yönelik çeşitli yöntemler geliştirmişler ve önlemler almışlardır. Zengin bir vakıf ve hayır geleneğine sahip Osmanlı Devleti de muhtaç çocukların sorunlarına duyarsız kalmamış, İslam hukukunu esas alarak uyguladığı politikalar ile çocukları korumaya yönelik çözümler geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde korunmaya muhtaç çocuklara yönelik koruyucu politikaları Tanzimat öncesi ve artan savaşlar ve sosyal şartların baskısı sonucu kurumsallaşma ile Avrupa tarzı kanunlaştırma hareketlerinin başladığı Tanzimat sonrası veya diğer bir ifade ile modernleşme öncesi ve sonrası olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür¹. Tanzimat devrine kadar devlet

¹ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları", *Tanzimat*, (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul 2012, s.577-599.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

denetiminde olan ancak kısmen bağımsız sivil toplum kurumu işleyişine sahip vakıf ve imaretler her türlü kamu hizmeti yanında sosyal hizmet görevlerini de yerine getirmişlerdir. Bu dönemde geçerli devlet anlayışının bir yansıması olarak vakıflar genellikle çocukların dolaylı korunması olarak görülebilecek yoksullara iş ve aş sağlanması ve bazı özel usullerle muhtaç çocuklara maddî destek sağlanması görevlerini üstlenmişlerdir².

Tanzimat öncesi dönemde korunmaya muhtaç çocuklara sahip çıkmakta asıl sorumluluğu ise aile yanına yerleştirme esasına dayalı koruyucu aile uygulaması olan besleme, oğulluk veya genel ifade şekliyle evlatlık kurumu üstlenmiştir. Çocuğun gelişimine en uygun yer aile çevresi görüldüğünden herhangi bir sebeple öz ailesinden ayrılmak zorunda kalan çocuğa en başta akraba çevresinde, bunun mümkün olmadığı durumlarda akraba dışında uygun bir ortam sağlamak Osmanlı kadısının temel görevi sayılmıştır³. Kadı çocuğu aile yanına yerleştirirken fetvalar yoluyla şekillenen dağınık haldeki koruyucu aile hukukunu esas alır ve korunmaya muhtaç çocukları aileler yanına yerleştirirdi⁴.

Toplum da dinî ve kültürel sebeplerle korunmaya muhtaç çocukların bakımı, eğitimi ve en son amaç olarak toplumsal hayata kazandırılmaları çalışmaları ile ilgilenmiş ve bunu bir kültür haline getirmiştir. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'u ziyaret eden Fransız *Durand de Fontmagne* toplumdaki evlatlık kültürü hakkında izlenimlerini bu doğrultuda aktarır. “Çok çocuk sahibi olmak erkekleri de gururlandırır. Bazıları otuz çocuk babası olmakla öğünür. Aslında Türkler, çocukları çok seviyorlar. Çocuğu olmayanlar evlat edinmekte mahzur görmüyorlar. Kadıya giderek şahitler önünde ilgililer bir anlaşma yapıyorlar, bu aynı zamanda ölümden sonra malın devlete kalmasına engel olmanın da bir yolu. Evlat edinilen çocuklar, yeni aileleri tarafından hakikaten ve candan sevilirler”⁵.

Tanzimat öncesinde kurumsallaşmadan ziyade aile yanına yerleştirmenin tercih edilmesinin ekonomik, psikolojik, sağlık ve pratik yararları bulunmaktaydı. En başta gelen avantajı ekonomik sebeplerle ilgiliydi. Aile yanına yerleştirilen çocuk için ayrıca masrafa gerek kalmamakta, aynı zamanda ailenin sosyal ve fizikî şartlarından yararlanma imkânı bulmaktaydı. Diğer bir etkili sebep ise çocuklar üzerinde yıkıcı etkileri sık görülen bulaşıcı hastalıklara karşı çocukları daha etkin korumaya imkân vermesiydi. Sosyal ve ekonomik şartlarla bağlantılı bu sebepler yanında Osmanlı hukuku çocuğun aile ortamında yetişmesini sağlıklı gelişmesinin temel şartı olarak gördüğünden korunmaya muhtaç çocuğun aile ortamında bakımını teşvik etmiş ve çocuğa uygun aile ortamı sağlamayı en temel amaç kabul etmiştir⁶.

² Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul 1985, s.123; Vehbi Ünal, “Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.36, S.2/ Aralık 2012, s.2-27; *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938, s.260-328; Kemal Edip Kürkçüoğlu, *Süleymaniye Vakfiyesi*, Ankara 1962, s.152-153.

³ İbrahim-i Halebî, *İzahlı Mülteka el-Ebhur Tercümesi*, II, (Çev. Mustafa Uysal), 1968, s.166-171; Aziz b. Erdeşir-i Esterabadî'nin *Bezm u Rezm* adlı eserinde çocuğun aile ortamında yetiştirilmesi tavsiye edilmiştir. *Bezm u Rezm*'de “Çocuk baba ocağında ve kucağında gelişip büyür. Ailenin ve çevrenin insan ruhunda iyi veya kötü yönlerde çok büyük etkileri ve kesin tesirleri vardır. O halde babanın ilgisi ve ihtimamıyla yetişmiş oğul, daha terbiyeli ve daha bilgili olarak yetişir.” ifadeleri dikkati çekiyor. Aziz b. Erdeşir-i Esterabadî, *Bezm u Rezm*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s.61.

⁴ Ahmet Şamil Güreer, Abdullah Bay, *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*, Ankara 2013, s.51-65; Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, S.1/2007, s.1-46.

⁵ La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul 1977, s.242-243.

⁶ Halebî, a.g.e., s.166-171; *Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/1836-1837)*, I, (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, İ.Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Duru), Ankara 1998, s. 97a, 97b, 98a, 98b, 99a, 99b, 100a, 100b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Osmanlı Toplumunda Çocuk ve Temel Sorunlar

XX. Yüzyıldan önce çocuğun yüzleşmek zorunda kaldığı öncelikli sorunlar ile sonrasında karşılaştıkları arasında farklılıklar vardır. Temel olarak Osmanlı toplumunda çocuğu birinci derecede etkileyen savaş, salgın hastalık, fakirlik, kuraklık, kıtlık ve göç gibi sorunlara XX. Yüzyıldan itibaren aile ilişkilerinin zayıflaması, aile içi sorunlar, boşanmaların artması, her türlü bağımlılık ve kazalarda artış gibi sosyal ve ekonomik sorunlar eklenmiş, hatta bu sebepler öncelik sırasının en üst sıralarına yerleşmiştir. Fakat çocukların geçmişte karşılaştığı sorunlar daha yıkıcı ve kalıcı olmakta ve geniş kitleleri etkilemekteydi⁷.

Tarih boyunca diğer toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da çocukları fiziksel ve psikolojik olarak en fazla etkileyen sebep anne-babanın ölümü idi. Bunu tetikleyen en önde gelen sebepler kuraklık, kıtlık ile bunların sonucunda ortaya çıkan yoksulluk ve insan hayatının görece daha kısa olmasıdır⁸. Devletlerin baş etmekte zorlandıkları ve geniş kitleleri etkileyen kıtlık ve kuraklık Osmanlı Devletinin de üstesinden gelmekte zorlandığı temel sorunlardandı. Osmanlı resmî belgelerinde kıtlık ve kuraklık yıkıcılığı göstermesi bakımından sıklıkla “*afet*” olarak nitelendirilmiştir⁹. Özellikle, üst üste tekrar eden kıtlık olaylarının kırsal kesimdeki haneyi ne derecede olumsuz etkilediğini 1909 yılında Trabzon ve Gümüşhane çevresinde yaşanan kıtlıktan anlamak mümkündür. Kıtlık yaşanması üzerine bölgede araştırma yapmak üzere görevlendirilen memurların “*komşularınızdan olsun bunun idâresini temin edecek kimse yok muydu ki açlıktan vefâta sebep olundu*” sorusuna muhtar “*komşular daha ziyâde muhtaç idi*” diye cevap vermiştir. Yine, tahkikat sonucu hazırlanan raporda, on bir yaşındaki Ali'nin “*aç oldum, ekmek isterim*” feryatları içerisinde vefat ettiği kaydedilmiştir¹⁰.

Kıtlık ve kuraklık kadar olmasa da XX. Yüzyıldan önce etkisi yaygın olarak görülen tifo, humma ve kolera gibi salgın hastalıklar da ciddi sosyal etkiler doğurmaktaydı. Aniden ortaya çıkan bu hastalıklar sağlık hizmetlerinin yetersizliği karşısında yıkıcı sonuçlar bırakmıştır. Erken ölümler ile ölüm oranlarının yüksekliğini de bu sebeplere eklemek gerekir¹¹.

Göçlerin daha olumsuz ve geniş etkileri dış göçlerde yaşanmıştır. Savaş sebebiyle Anadolu'ya göç daha erken dönemlerde başlamış olmakla beraber, XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında Rumeli, Ortadoğu ve Kafkaslarda yaşanan savaşlar ve ardı ardına toprak kayıpları korunmaya muhtaç çocukların sayısını artırmıştır¹². Balkan ve ardından yaşanan I. Dünya Savaşı'ndan sonra göçmenlerin sayısı daha da artmış, mal ve mülklerini terk ederek İstanbul'a gelen ailelerin çocuklarının “*sergerdân olarak ve bunlardan yetim olanlarının dahi câlib-i dikkat ve muhtâc-ı himâye oldukları*” tespit edilmiştir¹³.

⁷ Doğan Çağlar, “Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi*, C.6, S.1/ 1973, s.60-64.

⁸ Bülent Davran, “Bir Sosyal Davamız: Beslemelerin Hukukî Durumu”, *Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası*, Yıl.1, S.2/Ekim 1948, s.49-57.

⁹ Yavuz Mehmet Erler, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s.762-771.

¹⁰ BOA, *DH.MUİ.(Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı)*, 1-6/55. Gümüşhane Sancağı'nda Açlık ve Kıtlık Yaşandığından Yardım Yapılması. 23 Zi'l-hicce 1327/5 Ocak 1910; Erzurum ve çevresinde de benzer ölüm olayları yaşanmıştır. Geniş bilgi için bkz. BOA, *DH.MKT.(Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi)*, 2701/6. Erzurum Vilayetinde Soğuk ve Açlıktan Ölenler Olduğundan Yardım Gönderilmesi. 14 Zi'l-hicce 1326/ 7 Ocak 1909.

¹¹ Bu durumu tespit etmek üzere Nüfus Defterlerinden yararlanılabilir. Aynı zamanda *Kastamonu Jurnal Defteri*'nde de çok sayıda örnek bulunmaktadır. Bölgedeki köylerin çoğunda salgın hastalık sebebiyle toplu ölümler yaşanmıştır. Geniş bilgi için bkz. *Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/1836-1837)*, I, s. 97a, 97b, 98a, 98b, 99a, 99b, 100a, 100b.

¹² BOA, *Y.A.HUS.(Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)*, 169/30. Sokaklarda Avare Kimsesiz Göçmen Çocuklarının Sanayi Mektebine Teslim Edildiği. 3 Safer 1299/ 25 Aralık 1881; Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul 1997, s.15-22.

¹³ BOA, *DH.UMVM.(Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayât Müdürlüğü Evrakı)*, 78/14. Balkan Savaşı'ndan Dolayı İstanbul'a Gelen Göçmen Çocukların Sanayi Mekteplerine Yerleştirilmesi. 16 Zi'l-kâde 1333/ 26 Eylül 1915.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Ortaya çıkan olumsuz şartlar özellikle çocukların bakımı, yetiştirilmesi ve eğitimi gibi devlet ve toplumun çeşitli oranlarda ilgilenmek zorunda kaldığı sorunlar ortaya çıkarmaktaydı. Bu sorunlar kurumsallaşma yanında özellikle evlatlık olarak tanımlanan koruyucu aile uygulamasıyla çözülmeye çalışılmıştır.

Evlatlıkların Hukukî Durumları

Osmanlı uygulamasında bugünkü modern hukukta uygulandığı şekliyle soy bağına dayalı bir evlatlık uygulaması yoktu. Buna karşılık belgelerde özel olarak ifade edilen biçimiyle “*liecli't-terbiye ve't-tebenni*” olarak tanımlanan bir İslam hukuku uygulaması mevcut idi¹⁴. Ayet ve hadislerle dayalı olarak şekillenen bu uygulama evlat edinen aile yanında bakım, koruma, yetiştirme ve meslek eğitimi gibi bugün koruyucu aile olarak tanımlanan esaslar üzerine bina edilmişti.

İslam hukukunda muhtaç çocukların haklarını korumaya yönelik uygulamalar hukukî yönden 0-7 yaş ve sonrası olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Çocuklar bu ayırım esas alınarak aileler yanına yerleştiriliyordu. Mümeyyiz yaşına¹⁵ kadar aileler yanına yerleştirilen çocukların masraflarını talep edilirse devlet veya vakıf, talep edilmezse alan aile veya çocuğun ailesi karşılıyordu¹⁶. Eğer çocuğu alan kimse nafakasını karşılamaya söz verirse yaptığı harcamalar karşılıksız hayır kabilinden hukuk dilindeki tanımı ile *teberru* sayılıyordu. Çocuğun yalnızca hayır yapmak üzere bakımının üstlenilmesi durumunda yapılan harcamalar karşılığında öz anne-babasından ücret talep edilebiliyordu¹⁷. Mümeyyiz yaşından sonra ise çocuğun emeği nafaka karşılığı kiraya verilerek masrafları karşılanıyor, artan önemli bir miktar ücret ise çocuğa verilmek üzere aile tarafından saklanıyordu¹⁸.

Mümeyyiz döneminden sonra korunmaya muhtaç çocuklar ile yapılan nafaka sözleşmeleri sistemin ikinci aşamasını oluşturuyordu. Bu sözleşmeler sosyal bilimciler tarafından yaygın tanımlandığı biçimiyle çocukların satılması, daha yumuşak bir değerlendirme ile boğazı tokluğuna bir hizmet sözleşmesi veya çocukların emeklerinin sömürülmesi olarak değerlendirilmiştir¹⁹. İslam hukuku ise sözleşmeyi nafaka elde etmek üzere emeğin kiralanması sayıyordu. Aslında dünyada geçerli sosyal yardım düşüncesi çalışma esasına dayalı çocuğa sorumluluk yükleyen uygulamalara dayanıyordu. Aynı zamanda İslam hukuku mümeyyiz çağından sonra çocuğun ücretsiz çalıştırılmasını muhtaç ve yetim çocukların emeklerinin sömürülmesi olarak görüyordu. Durumu “*yetimleri evlenme çağına ulaşıncaya kadar deneyin; onlarda olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine verin; büyüyüp ellerine alacaklar diye onları israf ile tez elden yemeyin; ihtiyacı olmayan tenezzül etmesin, muhtaç olan da orta yolu aşmayacak şekilde yesin*” ayeti ile beraber değerlendiren İslam hukukçularının mümeyyiz yaşına ulaşan çocuklara çalışması karşılığında ücret

¹⁴ BKS (Bursa Kadı Sicili), 3072,s.44,h.3. Fakir Bir Çocuğun Evlat Edinilmesi için Hazırlanan Hüccet. 18 Muharrem 1170/13 Ekim 1756.

¹⁵ İslam Hukuku'nda çocukların iyi ve kötüyü ayırt edebildikleri bir dönemi ifade eden mümeyyiz yaşı 7 olarak kabul edilmiştir. Ancak, çocuğun biyolojik gelişimine bağlı olarak değişebilir. Halebî, *a.g.e.*, II, s.170.

¹⁶ “*Lakitin nafakası ve işlediği suçun diyeti beyt'ül-maldan verilir. Terkedilmiş çocuğu alıp koruyan kimsenin o'na harcadıkları teberru sayılır. O'na borç vermiş olmaz*”. Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, III, (Müt. Arif Erkan), İstanbul 1980, s.169; BOA, *DH.MKT.*, 2480/113. Beyrut Ahalisinden İbrahim'in Kabul Eylediği Lâkita Çocuğun nafakası için Beyrut Belediye Sandığı'ndan Para Tahsisi. 17 Muharrem 1319/6 Mayıs 1901; Diğer örnekler için bkz. Abdurrahman Kurt, “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s.557-558.

¹⁷ Kurt, *a.g.m.*, s.549-567.

¹⁸ *TKS(Trabzon Kadı Sicili)*, 2095, s.251. İcâr- ı Sağır Hücceti. 17 Safer 1307/12 Ekim 1899; “*İcâra vermek câizdir. Çünkü icâra vermek, çocuğun terbiyesine aiddir*”. Molla Hüsrev, *a.g.e.*, s.170.

¹⁹ Nesrin Koşar, “Türkiye’de Koruyucu Aile ve Evlat Edinme Sistemlerinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Koruyucu Aile, Evlat Edinme Hizmetleri ve Ruh Sağlığı (Prof. Dr. Mualla Öztürk Anısına XX. Sempozyum Sunumları 15-16 Şubat 2007)*, (Yay. Yön. Neşe Erol), Ankara 2008, s.7-15; Ülker Gürkan, “Evlat Edinme ve Beslemelerin Hukukî Durumu”, *Türk Hukuku ve Toplum Üzerine İncelemeler*, (Ed. Adnan Güriz, Peter Benedict), Ankara 1974, s.202; Ferhunde Özbay, *Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle mi, Evlat mı?*, İstanbul 1999, s.17-29.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

ödenmemesini emek istismarı olarak yorumlamaları dikkat çekicidir²⁰. Özellikle Hanefi hukukçular ergenliğe erişmemiş muhtaç çocuğun şahsına ve malına ait işlerde kendisini eğitecek kimse yanına yerleştirmenin ya da bir zanaatı ve ticareti öğrenmek üzere işe vermenin çocuğun iyi yetişmesi ve işinin yoluna koyulması sayılacağından uygun olacağını ifade etmişler ve aynı zamanda çocuğun hakkı olarak görmüşlerdir. Aynı zamanda çocuğun hayata hazırlanması amacına hizmet ettiğiinden velinin çalışmaya izin vermemesi halinde bile eğer çocuk isterse kadı çalışma izni verebiliyordu²¹.

Korunmaya yönelik görevlerinin ön planda tutulduğunu anlamak için çocukların çalışması ile ilgili klasik dönemin kritik değerdeki bir fetvasını incelemek gerekir. Molla Hüsrev'in özellikle erkek çocuklar ile ilgili fetvası şu şekildedir. "*Lâkiti, sanat erbâbına vermek de câizdir. Çünkü bu onu eğitmek ve malını koruyup gözetmek bâbındandır*"²². Bu fetvanın dikkat çektiği esas nokta çocuğun çalıştırılmasında esas amacın meslekî bilgi kazandırılması ve yeteneklerinin geliştirilmesi böylece onların hayata hazırlanmasını şart koşmasıdır.

Diğeri ise uygulamanın sosyal boyutu değerlendirilirken kölelik kurumunun kaldırılması sürecinde geçirdiği dönüşüm sonucu bazı durumlarda kölelik benzeri uygulamalara dönüşmesi veya suiistimaller sonucu bazı çocukların istismar edilerek satılma süreçlerinin göz önünde bulundurulmasıdır. XIX. yüzyılda meydana gelen bu değişiklik uygulamanın geçmiş tarihlerdeki fonksiyonları ile ilişkilendirilmiştir. Bu suiistimaller resmî kurumların da dikkatini çekmiş olmalı ki XX. Yüzyılın başlarında nezaretlerce çeşitli önlemler alınmaya başlanmıştır. Alınan bu önlemler uygulamanın kanunlaştırma ve kurumsallaşma sürecini hızlandırmıştır.

Bu düzenlemeler sonucu klasik şekliyle mahkemeler eliyle yapılan evlatlık yerleştirme işlemleri XX. Yüzyılın başlarında *Eytâmhâne* ve *Irzahâne* eliyle de yapılmaya başlanmıştır. Kurumsallaşmayla birlikte getirilen kanunî zorunluluklarla aileler yanına yerleştirilen evlatlıkların kayıtlarının tutulması ve zabıtaca sağlık durumlarının anlaşılması için 6 ayda bir kontrol edilmesi gibi resmî işlemlerin yapılmaya başlanması dikkat çekicidir²³. Böyle bir örnekte *Dâr'ül-aceze Müdüriyeti, Eytâmhâne*'de bulunan kız çocuklarından 8 yaşındaki Emine'nin manevî evlat olarak nizamnameye uygun şekilde senet alınarak yerleştirilmesini şart koşmuştur²⁴. 1327/1909 tarihinde *Dâhiliye Nezâreti* evlatlıklara yönelik suiistimalleri engellemek amacıyla etkin bir dizi önlem daha

²⁰ Kur'ân-ı Kerim, Nisa 4/6.

²¹ Saffet Köse, "İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması, Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler", *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Rize)*, İstanbul 2010, s.122-125; Mecelle'nin ilgili hükümleri de Hanefi hukuku esas alınarak hazırlanmıştır. "*Bey'in in'ikâdında rükni, ehlinden yani akıl ve mümeyyizden sudûr etmek ve hükmü kâbil olan mahalle muzâf olmak şarttır*". (Mecelle md.361); "*İcâre'nin in'ikâdında akıdeynin ehliyeti yani akıl mümeyyiz olmaları şarttır*" (Mecelle md.44); I. Dünya Savaşı sırasında Dârü'l-eytamlarda da çocukların çalıştırılması esasına dayalı bir sistem uygulanıyordu. Bu sistem mecliste uzun tartışmalara sebep olmuştur. Geniş bilgi için bkz., Eubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Devletinde Yetimler için Alınan Bazı Sosyal Tedbirler", *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), İstanbul 2003, s.49-58.

²² Molla Hüsrev, a.g.e, s.170; Verilen çocuğun her zaman geri alınabileceği ile ilgili Ebusuud Efendi'nin fetvası şu şekildedir: "*Hind, kızı Zeyneb-i sağîreyi Haticeye iyallîğe verib, Hatice Zeynebi besledikten sonra, Hind Zeynebi cebr ile Haticeden almağa kâdire olur mu?-Olur, amma Haticenin hatırın riâyet etmek gerektir*". M.Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983, s.35.

²³ BOA, ZB.(Zabtiye Nezâreti Evrakı), 329/106. Zabtiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine Tezkire. 1 Kanın-ı Sani 1324/17 Aralık 1906.

²⁴ BOA,DH.MKT., 1061/5, 26 Muharrem 1324/22 Mart 1906; Diğer bir belgede gerekçeler "*hem bunları ataletten kurtararak işe alıştırmak ve hizmet ettikleri yerlerden ücret almalarını temin etmek hem müessesenin bunlar için beyhûde masraf ihtiyarına mahal bırakmamak ve gelecek daha müstehâk biçaregân için dâima yer bulundurmak gibi menâfi müstelzim olacağından müracaât edecek zevâtdan alacakları kadın ve çocuğun infâk ve iksâsını derühde ve bir ücret ita ve sebeben min'el esbâb başka bir yere vermeyub yine müesseseye iâde edeceği hakkında birer ilmuhâber alınarak bunların teslimleri*" şeklinde açıklanmıştır. BOA.DH.MKT., 2704/97.Dâr'ül-aceze Müdüriyetinden Dâhiliye Nezaretine. 19 Zi'l-kâde 1326/13 Aralık 1908. Yine Dâhiliye Nezaretinden Zabtiye Nezaretine.19 Zi'l-hicce 1326/12 Ocak 1906.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

uygulamaya koymuştur. “*İrzahânedede bulunan çocukların evlâdlık verilmesi münâsib görülmüş ise de bunları alanların bilhassa çocuklara ne sûretle bakdıkları ve ahvâl-i sıhhiyeleri anlaşılmaq üzere bunların senede iki def’a zabıtaya irâesi yolunda bazı kuyûd vaz’ı ve sûret-i tatbiki...mütalââ olunarak bu kere alınan tezkire-i cevâbiyyede hizmetçi ve evlâdlık olarak verilecek kadın ve kız çocukları için müdürîyetçe kuyûd-ı lâzime tutulacağı derkâr bulduğundan alacak zevât bunları altı ayda bir kere dâr’ül-acezeye irâe etmeleri ve miâdında irâe olunmayanların verilecek malumât üzerine zabıtaca taharri olunarak dâr’ül-acezeye irsâlleri hususu*” Zaptiye Nezaretinin de görüşü alınarak usul haline getirilmiştir²⁵.

Dâr’ül-aceze Talimatnamesi’nde de evlatlık işlemlerinin kurumsal anlamda eski sisteme uygun şekilde düzene sokulduğu tespit edilmektedir. Kabul şartlarının açıklandığı 64. maddeye göre “*akraba ve velisi ve kendisine şer’ân bakacak kimsesi olmayan veyahûd vâcib’ül infâk kimsesi bulunduğu halde onunda infâka kudreti olmadığı tebeyyün eden ebeveynden mahrum olan etfâl-i eytâm*” kuruma kabul edilecektir. 65. maddede ise “*etfâl-i yetime ile yetişmiş kızlar usul-ı mütehize vecihle evlâd-ı manevî olarak tâliblerine verilip yedlerinden sened alınır...etfâle aid bi’l-cümle eşya, emlâk, nakd, maâş irâd gibi şeyler dârü’l-aceze idaresince ahz ve hıfz ve tenmiye edilerek terhislerinde kendilerine*” verileceği belirtilmektedir²⁶. *Çocuk Misafirhnesi Talimatnamesi’nde* şartların biraz daha ayrıntılı ele alındığı görülür. *Talimatname’nin* 62. maddesinde “*aileler nezdine evlâdlığa veya müessesâta alınacak etfâl için misafirhane müdürîyetine müracaât olunur....Müracaât edenlerin hal ve şartları alınacak çocuğu iksâ ve iâşe ve idareye müsâid olduğu anlaşıldığı takdirde misafirhânedede mevcûd çocukların cümlesi irâe*” olunacağı belirtilmiştir. 63.madde suiistimalleri önlemeye yönelik hükümler içermektedir. Evlatlık verilen kimse “*matbu’ taâhhüd varakası mukabilinde tevdi’ olunub sicil defterine şerh verilir*”. Aynı zamanda “*çocuğun ismini ve numarasını ve tevdi’ edilen zat ve müessesenin isim ve şöhret ve idaresini ve şerâit-i tevdiini havi matbu’ varaka bi’l-ımla çocuk alana imza etdirilerek çocuğun dosyasıyla beraber idare-i merkezîyeye*” gönderileceği ve bu kayıtların saklanacağı açıklanmıştır. Çocuklar verildikten sonra kendi hallerine de bırakılmamış, kurum tarafından teftiş zorunluluğu getirilmiştir. 66. ve bunu tamamlayan 68. maddede aileler yanına yerleştirilen çocukların merkezî idare tarafından teftiş edileceği ve gönderilen müfettişlere çocukları göstermek ve konuşurmak zorunluluğunun bulunduğu açıklanmıştır. Son olarak 67. maddede evlatlık alan ailelerin görev ve sorumlulukları açıklanmıştır. Buna göre alan aileler çocukları “*dermeyân edilmiş olan şerâit dairesinde iâşe ve ilbâs ve idare etmeleri şartdır*”. Dövmek, işkence etmek ve çıplak gezdirmeye müsaade edilmeyeceği belirtilmiştir. Dövülen ve koruyucu aile yanından kaçan çocuklar aile yanından kuruma geri alınacak ve bu aileye tekrar evlatlık çocuk verilmeyecekti²⁷. *Himaye-i Etfâl Cemiyeti Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi, Dâr’ül-aceze Nizamnâmesi’nde* yer alan “*dâr’ül-acezeye kabul olunan çocuklar ancak evlâdlık itihaz edilmek üzere talimatnâmede gösterilen evsâfi hâiz kimselere bâmukavelenâme verilir*” maddesine dayanılarak hazırlanmıştı²⁸. 1340/1921 yılında evlatlık isteyenlerden senet alınması, haklarında araştırma yapılması, maddî durumlarının elverişli olması ve kefalet aranılması gibi şartlar getirilerek çocuklar aileler yanına yerleştirilirken daha itinalı davranılmaya başlanmış ve evlatlık edinme şartları zorlaştırılmıştır²⁹.

²⁵ BOA, *DH.MKT.*, 2718/13.Dahiliye Nezaretinden Dâr’ül-aceze Müdürîyetine Tezkire. 12 Kanun-ı Sani 1327/25 Kasım 1909. Zaptiye Nezaretinden Dâhiliye Nezaretine. 1 Kanun-ı Sani 1327/14 Kasım 1909; BOA, *DH.MKT.*, 2704/97. 19 Zî’l-hicce 1326/12 Ocak 1909.

²⁶ *Dâr’ül-aceze Talimatnâmesidir*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersââdet 1329, s.44-47.

²⁷ *Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1334, s.15-19.

²⁸ “Dâr’ül-aceze Nizamnâmesi”, *Takvim-i Vekayi*, 15 Nisan 1332, sayı 2511.

²⁹ BOA, *DH.UMVM.*,114/36. 20 Muharrem 1340/23 Eylül 1921; BOA, *DH.UMVM.*, 119/19. 18 Ramazan 1340/16 Mayıs 1922; Cemiyet evlatlık alınmasını teşvik etmek için zaman zaman gazetelere ilanlar da vermiştir. Bu ilanlarda “*himayekâr aileler çocukları evladlık olarak almaya*” davet edilir. Cemiyet 1 Kanun-ı Sâni 1334’ten 1 Nisan 1334’e kadar çeşitli yerlerden toplanan 148 çocuktan 99’unu evlatlık veya okullara öğrenci olarak vermiş; bunlardan 38’i geri iade edilmiştir. Cüneyd Okay, *Belgelerle Himaye-i Etfâl Cemiyeti 1917-1923*, İstanbul 1999, s.17-21; Kurumda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Osmanlı toplumunda evlatlık uygulamasının hukukî boyutu ise İslam hukukuna uygun olarak tespit edilmiştir. XX. yüzyılın başında verilen fetva, imparatorlukta yüzyıllar boyu yaygın olarak uygulanan evlatlık uygulamasının hukukî boyutunu özetlemektedir. “*Bir kimse mahal-i tevellüdde ebeveyni mâ'lûm olan bir çocuğu veled-i manevî ittihaz idüb benim oğlumdur deyü ikrar itmesiyle o çocuk nazar-ı şer'de veled-i sulb-ü hakiki hükmünü iktisâb etmez. Fakat bir şahs-ı âher için oğlum veya kızımdır deyü ikrar eylediği ve evvel şahs-ı âher dahi kendüsüne hitâben bir söz söyledikde cevâb-ı sahih virmeğe muktedir olduğu takdirde evvel şahsın makar olan kimsenin evlâdı olabilmesine salahiyeti olması şartdır. Sâniyen kendisi hakkında ikrar olunan kimsenin ikrâr-ı mezkûru kabul etmesidir. Ancak makar-ı leh olan çocuk gayr-ı mümeyyiz olub takdir-i nefse muktedir değil ise üçüncü şartın hükmü şayan-ı iktisâb olmayub vech-i muharrer üzere vâki' olan ikrar-ı şurût-ı mezkûreye iktiran eylediği sûrette makar-ı leh olan şahsın nesebi ikrar iden kimseden sâbit olub makarra vâris olacağı ve tâbiyyet hususu dahi tafsilât-ı muharrereye tevfiik edileceği fetvahânededen ifade kılınmıştır*”³⁰. İmparatorlukta uygulanan evlatlık kurumu şeyhülislamlık tarafından verilen bu fetva etrafında şekillendirilmiş ve uygulanmıştır. Fetva modern anlamda soy bağına ve miras intikaline dayalı evlatlık kurumunun uygulanmasına izin vermiyordu. Fetvaya göre, soyu bilinen bir çocuk başka birine soy bağına dayalı şekilde evlatlık verilemez; ancak bir kişiye evladım denirse ve o kişinin cevap vermeye salahiyeti olur ve soy bağını onaylarsa evlatlık ilişkisi kabul edilir. Çocuk mümeyyiz yaşına ulaşmamış ise çocuğu alan kimsenin kabul etmesi yeterlidir ve bununla mirasçılık ilişkisi doğar, nafaka şartları geçerli olur ve aynı zamanda soy bağı da oluşur. Özetle, İslam hukukunda evlat edinme her zaman tek taraflı bir sözleşme sayılmış ve özel hukukun diğer sözleşmelerinin kabul şartlarına bağlı kalmıştır.

Bu hukukî çerçeve içinde toplumda evlatlık olarak aileler yanına yerleştirilen birçok korunmaya muhtaç çocuk örneklerine rastlanmaktadır. Oğulluk ve beslemeler hakkında vereceğimiz örnekler uygulamanın işleyişi yanında imparatorlukta aldığı genel durumu gözler önüne serecek, aynı zamanda toplumdaki korunmaya muhtaç çocukların yaşamı, aile üyeleri ile ilişkileri ve toplumsal statüleri daha iyi anlaşılacaktır.

İlk örnek Konya’da hayırsever bir aile yanına yerleştirilen kimsesiz çocuk hakkındadır. Konya’da oturan Askeri Hastane memuru Ali Efendi’nin Hanımı Hayriye bir süredir yanına alıp baktığı İbrahim’i evlat edinmek üzere mahkemeye başvurmuştu. Mahkeme bu talebi olumlu karşılamış ve görevlendirilen kadı haneye gelerek “*müslimîn huzûrlarında akd-i meclis-i şer’î âli*” ederek ailenin durumunu hazır bulunan mahalle sakinlerinden sormuştur. Belirlenen duruma göre 3 aylık bebek İbrahim’in annesi vefat etmiş, babası ise çocuğu terk etmişti. Çocuğun “*bir gûna velisi ve münfekk-i şer’îsi ve ism-i mal utlâk olunur nesnesi*” olmadığından Hayriye “*velâyet-i âmmeh*” yetkisi bulunan kadıya “*aded-i şuhûr ve sinin beyân olunmaksızın ecr-i misle kesbi istihkâk edinceye değin*” yanına yerleştirilmesi isteğinde bulunmuştu. Durumu soruşturan kadı “*mal utlâk olunur nesnesi dahi olmayub nafaka ve kisveye eşedd ihtiyâc ile muhtâc*” olduğundan çocuğun Hayriye hanım’ın yanında kalmasına izin vermiş, mümeyyiz yaşına ulaştığında ise Hayriye Hanım’ın mahkemede hazır mahalle sakinlerinin beyanlarıyla tespit edilen “*yüz kuruş ecr-i misl*” ücreti ödemesi kararlaştırılmıştı. Aynı ailede kalacak olan çocuğa ücretin 90 kuruşu her ay “*nafaka ve kisvebâha ve sâir levâzım-ı zaruriyesi*” için harcanacak, 10 kuruşu ise “*bi’l ibkâ hin-i bülüğunda*” İbrahim’e teslim edilecekti. Çocuk bu şartlarla Hayriye Hanım yanına yerleştirilmişti³¹.

barındırılan 10 yaş üstü ve 55 yaş altı kimseler de hazırlanan talimatnameye uygun olarak çalıştırılıyordu. BOA, *DH.UMVM.*, 117/95. Dâr’ül-aceze Mesâi Talimatnâmesi. 19 Rebiü'l-âhir 1340/ 19 Aralık 1921.

³⁰BOA, *HR,HMŞ,İŞO(Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı)*, 74/68. Evlatlık Hakkında Meşihât Fetvası. 21 Teşrin-i Evvel 1326/17 Ekim 1908.

³¹ *KKS (Konya Kadı Sicili), 1916-1921*, (Haz. Halil Erdoğan, Yusuf Küçükdağ), Konya 2011, s.68. 15 Safer 1339/27 Ekim 1920.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

İkincisi daha erken devirlere ait bir örnektir. Bursa’da oturan Kebapçı kalfası Osman üç yaşındaki çocuğunu da alarak mahkemeye gelmiş ve “*fakir ve mü’sir*” olduğunu “*infâk ve iksâya kudreti*” olmadığını açıklayarak çocuğu belli ki daha önce anlaştıkları Bahçıvan Süleyman yanına yerleştirmek istediğini belirtmişti. Süleyman’ın “*kendi malından teberruân infâk ve iksâ üzere liecli’t-terbiye ve’t-tebenni*” etmeyi kabul etmesi üzerine çocuk velayeti ile birlikte “*iânenen müstağni oluncaya değın*” yanına yerleştirilmişti³².

Üçüncüsü İmparatorluğun son dönemine ait bir örnektir. Karahisar-ı Şarkî kazası Öksüz Yurdunda bir Ermeni yetimi, yine aynı kazada Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişi Ahmet Sıtkı Efendi tarafından “*ebeveyn ve akrabasından kimsesi bulunma*”dığı gerekçesiyle “*li’ecli’t-terbiye evlâdlığa*” kabul edilmiştir. Ahmet Sıtkı Efendi’nin mahkemedен hüccet istemesi üzerine, durum mahkeme tarafından araştırılarak “*hâl-i mumâileyhe bast eylediği minval üzere olduğu ve müzekkere-i mezkûre münderecâtından anlaşılmuş olmağla olvecihle sağır-i mezbûr li’ecli’t-terbiye evlâd olunmak üzere*” hüccet verilmiştir³³.

Evlatlık verilen kız çocukları ile ilgili ilk örnek ise İstanbul’ dandır. Ayvansaray Mustafa Paşa Mahallesi’nde oturan Hanife binti Halil mahkemeye başvurarak beş yaşında Rabia için “*li’ecli’t-tebenni hacr ü terbiyemde olub münfik-i şer’isi olmamağla...kadr-i kifâye nafaka ve kisvebâha*” isteğinde bulunmuştur. Kadı durumu mahkemede hazır bulunan şahitlere sormuş durumun bildirildiği gibi olması üzerine çocuğun nafaka ve giyimine harcamak üzere “*tarih-i hüccetden beher yevm üçer para*” tahsis etmiştir. Ayrıca, “*inde’z-zafer*” olarak ifade edilen ergenlikte parayı çocuğa teslim etmek şartıyla nema ile işletebilmesine de izin vermiştir³⁴.

Mümeyyiz yaşından büyük diğer bir örnekte ise korunmaya muhtaç kız çocuğu aile yanına icar (kiralama) yoluyla yerleştirilmiştir. Perşembe kazası Kozagzı köyünden Ayşe torunu Fatma’yı “*sağirenin velisi benden başka veliyyesi olmayub...bikudret*” olduğundan aile yanına yerleştirmek isteğinde bulunmuştur. Ayşe Hanım’ın damadı göçmen Hasan bin Abdurrahman ile kızının vefat etmesi ve kızın anneannesi olan kendisinin de yaşının ilerlemesi sebebiyle böyle bir istekte bulunmuştur. Kadı bu isteği uygun görerek yıllık 150 kuruş ücret karşılığında Trabzon Vilayet Defterdarı Mehmet Kudsi Efendi’nin hanımı Hüsna’nın yanına “*istihdâma izn ve ruhsât*” vererek yerleştirmiştir. Hüsna Hanım 150 kuruşun 100 kuruşunu temel ihtiyaçlarına harcaacak geri kalan 50 kuruşunu ise “*yedinde hıfz edub kendisine sin-i iktizâda teslim*” edecekti³⁵.

Üçüncü örnek ise Bursa şehrinde verilen bir evlatlık çocuk hakkındadır. Yiğit Cedid Mahallesinde Fatıma “*li’ecli’t-terbiye hacr ve terbiye(m)de*” bulunan iki yaşında Havva’yı mahkemeye başvurmadan on gün önce mahalle camii civarında terkedilmiş olarak bulmuş, “*münfik-i şer’isi ve tesâhüb ideni zuhur itmemele*” nafaka ve istidane talebinde bulunmuştur. Kadı nafakasına harcamak üzere 15 kuruş aylık belirlemiş ve istidaneye de izin vermiştir. Ergenlik çağına ulaştığında elde edilen gelir çocuğa iade edilecekti³⁶.

Alınan evlatlıkların mümeyyiz yaşından sonra çalıştırılmaları esastı ve örneklerde buna uyulduğu görülmektedir. Kız çocukların çalışma alanları mahremiyete dikkat etme isteğinden dolayı ev içi hizmetlerle sınırlandırılmıştı. Erkek çocukların ise sanat öğretmek şartıyla esnaf yanlarına yerleştirilerek ücretsiz çalıştırılmalarına izin veriliyordu. Genellikle çıraklık eğitimi çocuğun ileriki yaşlarda geçinebileceği bir meslek edinebilmesi üzerine kurgulanmıştı. Çocukları amaca uygun biçimde hayata hazırlayacak ve onların bir meslek öğrenmesini sağlayacak

³² BKS, 3072, s.44, h.3. Fakir Bir Çocuğun Evlat Edinilmesi için Hazırlanan Hüccet. 18 Muharrem 1170/13 Ekim 1756.

³³ KŞKS (Karahisar-ı Şarkî Kadı Sicili), 393, s.4, h.17. Gurre Zi’l-kâde 1333/11 Eylül 1915.

³⁴ Çavuşzâde Mehmed Aziz Efendi, *Dürri’s-Sükûk*, Dâr’üt-Tabaât’ül Âmire, İstanbul 1288, s.80.

³⁵ TKS, 2095, s.251. İcâr-ı Sağır Hücceti. 17 Safer 1307/12 Ekim 1899.

³⁶ BKS, 3097, s.16. Cami Avlusunda Bulunan Çocuğun Evlat Edinilmesi için Verilen Hüccet. 5 Zi’l-hicce 1161/26 Kasım 1748.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

kurumların yalnızca loncalar vasıtasıyla yapıldığı bir devirde çıraklık eğitiminin tek meslek eğitimi görülebilecek yer olduğunu hatırlamak gerekir. Sistemin incelikleri ile çocuk-esnaf ve aile ilişkileri Piri Baba örneğinde tespit edilebilmektedir. Bu örnek korunmaya muhtaç çocukların esnaf ile ilişkilerini de yansıtmaktadır. Merzifon Narince köyünden olan Piri Baba 7 yaşında annesi tarafından başmakçı esnafı yanına şakirtliğe verilmiştir. Çıraklık eğitimi sırasında aile yanında kalan çocuk “*usta yanında işine meşgûl ahşam olincak geliüb üstâdı hânesinde sâkin olur*” idi. Çocuk ayrıca evin şahsî işlerini de yapabiliyordu. Usta çırak ilişkisi zamanın hakim anlayışına göre saygı ve sevgiye dayalı baba-oğul ilişkisi gibi telakki ediliyordu³⁷.

Ampirik Kayıtlar: Hayırsever Aileler ve Evlatlıkları

Osmanlı toplumunda evlatlık alan ve alınan kişiler hakkındaki örneklerin ayrıntılı incelemesi uygulamanın işleyişini aydınlatmaktadır. Osmanlı Devleti’nde evlatlık uygulamasının yaygın şekilde uygulandığı, hatta yetiştirilen evlatlıkların sadrazamlık gibi devletin önemli kademelerine kadar yükseldikleri görülmektedir. Bunların önemli bazılarına değinmek konunun anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Bir dönemin ünlü vezirlerinden Köprülü Mehmet Paşa silah arkadaşlarından Bağdat kuşatmasında şehit düşen Oruç Bey’in oğlu Mustafa’yı küçük yaşta evlatlık almış, öz oğlu Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte medrese eğitimi aldırarak yetiştirmiş; sonra onu kızı ile evlendirerek, silahtarlığında ve telhisçiliğinde bulundurup bürokrasi kademelerinde yükselmesini sağlamıştır. Bu çocuk Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’dır ve daha sonra sadrazam olmuştur³⁸.

Çorlulu Ali Paşa da benzer süreçlerden geçen bir devlet adamıdır. Çorlulu bir çiftçi veya berberin oğlu olan Ali, II. Ahmet devri devlet adamlarından Kara Bayram Ağa tarafından evlatlık alınmış ve Galatasaray’a eğitim almak üzere yerleştirilmiştir. Burada yükselerek Silahtar olmuş, ardından çeşitli yüksek dereceli görevlerde bulunduktan sonra Baltacı Mehmet Paşa yerine sadrazam tayin edilmiştir³⁹.

Gazi Hasan Paşa ise esir evlatlıklardandır. Küçük yaşta İran sınırında esir edilen Hasan, Tekirdağlı tüccar Hacı Osman tarafından satın alınarak evlatlık edinilmiş ve kendi çocukları ile büyütülmüş; gençliğinde orduya kaydolmuş, geri dönünce efendisinin kızı ile evlenmiştir. Döneminin önde gelen devlet adamlarından olan paşa Kaptan-ı Derya olarak da görev yapmıştır⁴⁰.

Bir dönemin nüfuzlu devlet adamlarından Alemdar Mustafa Ağa ise bir süre Yeniçeri Ocağı’na katılmış, daha sonra memleketine dönerek Ruscuk Ayanı Tirsiniklioğlu İsmail Ağa’nın hizmetine girerek kendini ispatlamıştır. Devlet kademelerinde çeşitli hizmetlerde bulunarak hızla yükselen paşa II. Mahmut devrinde sadrazam olmuştur⁴¹. Hayırsever bir kişiliğe sahip olan Alemdar Mustafa Paşa, sekiz-on yaşında Mehmet Bekâr’ı oğulluk olarak yanına almış, kendisi

³⁷ “*Andan sonra bir nice eyyâm üstâdı ile sanata meşgûl oldu. Sen bu oğlanı alasin amma ahşam oldukca benim hanımda olsun inşallah gelmek müyesser olursa yine oğlan şakirdimdir.....Ya oğlan üstâdın dükkanda değil ki sen bu helvayı iletisin*”. Bu kayıtlar çocuk yaşta esnaf yanına yerleştirilen çocuk ile usta ve ailesi arasındaki ilişkilerin mahiyetine ışık tutmaktadır. *Piri Baba Velâyetnamesi*, (Muzaffer Doğanbaş), Samsun 20012, s.71-74.

³⁸ M.Münir Aktepe, “Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara”, *İA, (İslam Ansiklopedisi)(MEB)*, VIII, , İstanbul 1971, s.736-738; “Mustafa Paşa (Kara)”, *Sicil-i Osmanî*, IV, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s.1198.

³⁹ Reşad Ekrem Koçu, “Ali Paşa, Çorlulu”, *İA (MEB)*, I, İstanbul 1965, s.326-327; Münir Aktepe, “Çorlulu Ali Paşa”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s.370-371.

⁴⁰ İ.Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi”, *İA (MEB)*, V/1.Kısım, İstanbul 1964, s.319-323; “Hasan Paşa (Gazi) Palabıyık”, Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, II, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s.638.

⁴¹ İ.H.Uzunçarşılı, “Mustafa Paşa, Bayrakdar”, *İA(MEB)*, VIII, İstanbul 1971, s.720-727.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

öldürüldüğünde oğulluğu da memleketine gönderilmişti⁴². Alemdar Mustafa Paşa'nın oğulluğu Bekâr Bey daha sonra Tarik-i Rufaî Şeyhi olmuştur⁴³.

Diğer bir devlet adamı Mısır Valisi İbrahim Paşa'dır. Mehmet Ali Paşa, üvey oğlu İbrahim'i oğulluk edinerek kendi çocukları ile birlikte yetiştirmiştir. Mısır ordusu başkumandanlığında bulunan İbrahim Paşa kısa süreliğine Mısır Valiliği de yapmıştır⁴⁴.

Devlet adamları dışında Hattat Ahmet Karahisarî gibi evlatlık alan kimselere de rastlanmaktadır. Afyon'da doğan Ahmet Karahisarî II. Bayezit devrinin ilk yıllarında eğitim için İstanbul'a gelmiş ve vefatına kadar burada yaşamıştır. Burada iken kendi adıyla anılan bir hat ekolü geliştirmiş, vefatından sonra ekolünü sağlığında evlatlık olarak yetiştirdiği Hasan Çelebi devam ettirmiştir⁴⁵.

Yine haklarında kaynaklarda ayrıntılı bilgilere rastlanmayan bazı ünlü devlet adamlarının da evlatlık aldığı tespit edilmektedir. Örneğin Barbaros Hayrettin Paşa, Kara Hasan Ağa'yı evlatlık almış ve bir denizci olarak yetiştirmişti. İstanbul'a geldiği sırada Cezayir'in idaresini kendisine bırakmıştı⁴⁶. Yine, Berat Hanedanından Tufeyl Paşa, Abdulhamit Bey'i evlatlık olarak almıştır⁴⁷. Birecik Voyvodası Himmet Ağa da evlatlık almış, vefatından sonra hanımı Fatma'ya oğulluğu Mehmet, yine Rüşumat Emine Sabri Paşa'nın ölümünden sonra kimsesiz ve ihtiyar hanımına evlatlığı Binbaşı İbrahim Ethem Efendi sahip çıkmıştır⁴⁸.

Korunmaya muhtaç kız çocuklarını evlatlık veya besleme olarak aileler yanına yerleştirme örneklerine daha yaygın olarak rastlanmaktadır. Buna en güzel örnek Ahmet Mithat Efendi'nin eşidir. Ahmet Mithat Efendi'nin ilk hanımı fakirlik sebebiyle ailesi tarafından şehirdeki bir emekli zabite evlatlık verilmiştir. Küçük yaşta besleme olarak verilen ilk hanımı ile yetiştiği ailesi arasındaki ilişkiler evlendikten sonra da devam etmiştir. Ahmet Mithat Efendi'nin ilişkileri tasvirî koruyucu aile kurumunun üstlendiği fonksiyonu özetlemektedir. *“Analığı olan kadın gayet hayırhâh, edib, idâre-i beytiyede mücerreb bir hanım idi. Çocuk valide olarak onu tanımış ve binaenâleyh kendisiyle izdivâcımızdan sonra kayınvâlidemiz olmak sıfatını da o hanım ihrâz eylemiş idi. Aradan nice seneler geçtikten sonra Rumeli muhâcereti vukuâ gelmekle bizim arkadaşın asıl kendi validesi bir hayli evlâd ve akâribiyle beraber çıkageldi. Hani ya kan çeker imiş, gönül akar imiş! Hayır Hayır, bunların hiçbirisi görülmedi. Kadıncağız öyle bir felâket zamanında en hayırlı evlâdın vâlidesi hakkında ifâ edeceği vâzife-i duhterâneyi ifâyâ hazır ve amâde ama ne anası kızına müterâkib ne kızı anasına! Birbirinin yabancı vesselâm... Böyle bir arzu bizim arkadaşın analığı tarafından mümkün değil kabul olunamaz idi. Kadıncağızın bize sûret-i maddîyede hiç de ihtiyacı yok iken evlâdlık ile analık arasındaki gönül ihtiyacı o kadar mübrem imiş ki ölünceye kadar kadıncağız ailemiz içinde kaldı ve ahiretlik kızının kolları arasında son nefesini bi't-teneffüs ahirete gitti”*⁴⁹.

⁴²BOA, *HAT(Hatt-ı Hümayun)*,734/34850. Mustafa Paşa'nın Oğulluğunun Annesinin Yanına Gönderilmesi Hakkında Sadarete Tahrirat. 29 Zi'l-hicce 1224/4 Şubat 1810.

⁴³ BOA, *C.ML.(Cevdet Maliye)*, 249/10339. 6 Muharrem 1251/ 4 Mayıs 1835.

⁴⁴ Kendi oğlu olduğuna dair zayıf bilgiler de vardır. Şinasi Altundağ, “İbrahim Paşa”, *İA(MEB)*, V, İstanbul 1967, s.900-908; Muhammet Hanefi Kutluoğlu, “İbrahim Paşa, Kavalalı”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s.330-333.

⁴⁵ Muhittin Serin, “Karahisarî, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s.421-424.

⁴⁶ Aldo Gallotta, “Hasan Paşa”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s.334-335; Şerafettin Turan, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s.65-67.

⁴⁷BOA, *HAT(Hatt-ı Hümayun)*,734/34850. Mustafa Paşa'nın Oğulluğunun Annesinin Yanına Gönderilmesi Hakkında Sadarete Tahrirat. 29 Zi'l-hicce 1224/4 Şubat 1810.

⁴⁸BOA,A.MKT.(*Bab-ı Asafî Mektubi Kalemi*),131/50. 26 Cemaziyü'l-âhir 1264/30 Mayıs 1848; BOA, *Y.A.HUS(Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı)*, 359/60. Rüşumat Emine Sabri Paşa'nın Hanımının Evlatlığı Binbaşı Ethem Efendi'nin İstanbul'da İstihdamına Dair Arzuhali.10 Rebîü'l-âhir 1314/18 Eylül 1896.

⁴⁹Ahmed Midhat, *Peder Olmak Sanatı*, İstanbul 1317, s.177-179.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

Türk Edebiyatı yazarlarından Aziz Nesin'in annesi de liman reisi Salim Bey'e evlatlık verilmiştir. 13 yaşında babası ile evlendirilen annesinin evlendikten sonra da kendisini yetiştiren Salim Bey ve çocukları ile irtibatları devam etmiş ve ailenin desteği sürmüştür⁵⁰.

Osmanlı toplumunda köle ve cariyeleri azat edip evlatlık olarak yetiştirmek de özellikle hanedan üyesi hanım sultan ve yüksek dereceli devlet adamlarının hanımları arasında yaygın bir uygulamaydı. Örneğin, IV. Murat'ın kızı Rukiye Sultan'ın Zeynep Kadın⁵¹ ve Esmâ Sultan'ın Absib Hanım adında beslemeleri vardı⁵². Bezmi Âlem Sultan bu şekilde Mısır Valisi Mehmet Ali'nin gelini Mısırlı Hanım tarafından evlat edinilmiş bir köle idi⁵³.

Bütün bu örnekler toplumun farklı katmanlarında uygulamanın yaygın olarak kabul gördüğüne ve her kesimden insanların bu faaliyetlerin içinde yer aldığına işaret eder.

Sonuç

Osmanlı Devleti, kimsesiz ve sahipsiz çocukları korumak ve kişiliklerinin sağlıklı gelişimini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Tanzimat devrine kadar bu amaca yönelik temel görev üstlenen kurum ağırlıklı olarak vakıflardır. Vakıf ve imaretler her türlü kamu hizmeti yanında çocuklara yönelik sosyal hizmet görevlerini de yerine getirmişlerdir. Çocuklara sahip çıkmakta asıl sorumluluğu ise evlatlık sistemi üstlenmiştir. Devlet, bu uygulamayla bağlantılı olarak aile yanına yerleştirmeyi esas alan bir sosyal politika uygulamıştır. İslam hukukunun özellikle kimsesiz ve sahipsiz çocukların bakımını devletin temel görevlerinden sayması bu politikanın oluşmasında etkili olmuştur. Bu politika temel olarak kendine has özellikleriyle evlatlık uygulaması etrafında şekillendirilmiştir.

Devrin sosyal yardım anlayışına uygun bu uygulamanın kendine has bazı özellikleri vardır. İslam hukukuna uygun olarak şekillendirilen uygulamanın en temel özelliği, akrabalık ilişkisine ve doğrudan miras intikaline izin vermemesiydi. Evlatlık alan kimsenin de çocuğun gözetimi, terbiyesi ve dinî eğitimi, özellikle de meslek eğitimi gibi sorumlulukları yerine getirmesi gerekiyordu.

Bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarını ergenlik dönemine kadar karşılama İslam'da büyük bir hayır telakki edildiğinden sahipsiz çocukların evlatlık adı altında hayırsever aileler tarafından büyütülmesi örneklerine kadı sicillerinde sıkça rastlanmaktadır. Osmanlı tarihinde önemli şahsiyetlerin biyografileri incelendiğinde çok sayıda devlet adamının da bu uygulamalar yoluyla yetiştirildiği görülür.

Evlatlık uygulaması Tanzimat devrine kadar klasik yapısını korumuştur. Tanzimat devrinden itibaren Mithat Paşa'nın gayretiyle kimsesiz ve sahipsiz çocuklara yönelik Avrupa örneğine uygun kurumların açılmaya başlanmasıyla alternatif bir teşkilat ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yaygınlaştırılan İslahaneler ve II. Meşrutiyet döneminden itibaren bunlara eklenen yeni

⁵⁰ Aziz Nesin, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez-Yol*, I, İstanbul 1982, s.54-56.

⁵¹ BOA, *TS, MA.d.(Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri)*, 10395. Rukiye Sultan ve Beslemesi Zeynep Kadın'ın Ziyaretleri ve Gümüş Takımlarına Dair Defter; Kölenin evlatlık alınması örneği için bkz. Lucy M. Garnett, *The Women of Turkey and Their Folklore*, II, London 1891, s.409-411.

⁵² BOA, *A.MKT.NZD.(Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı)*, 317/56. 20 Zi'l-hicce 1276/ 10 Temmuz 1860.

⁵³ Garnett, *a.g.e.*, II, s.409-411; Mirliva Ahmed Paşa'nın hanımı iki zenci kızı besleme almıştır. BOA, *HR.MKT (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı)*, 272/76. 7 Cemaziyü'l-âhir 1275/ 12 Ocak 1859; BOA, *HR.MKT.*, 279/52. 3 Şaban 1275/8 Mart 1859; BOA, *MVL.(Meclis-i Vala Evrakı)*, 859/54.4 Zi'l-kâde 1280/ 11 Nisan 1864; BOA, *A.MTZ(04).(Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı)*, 18/87. 21 Cemaziyü'l-âhir 1298/ 20 Mayıs 1881; Edebî eserlerde de konuya değinilmiştir. Bir esirci tarafından getirilip Müşir Hüsnü Paşa'nın yalısına satılan ve Paşa'nın karısı tarafından "*manevî evlad*" edinilip yetiştirilen Çerkez kızı Neyyire, Sermet ile evlenir. Geniş bilgi için bkz. İzzet Melih (Devrim), *Sermed*, İstanbul 1918.

kurumlar yanında evlatlık uygulaması da varlığını devam ettirmiştir. I.Dünya Savaşı sırasında yeni kurumları düzenlemeye yönelik kanunlaştırma faaliyetleri sırasında evlatlık uygulamasına yönelik bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Medeni Kanun'un kabulü ile birlikte tamamen Batı örneğine uygun yeni bir evlatlık uygulaması kabul edilmiş; eski uygulamalar ise gelenekselleşerek toplumda varlığını devam ettirmiştir.

Osmanlı toplumunda uygulandığı şekliyle evlatlık kurumu muhtaç çocukların korunmasına yönelik önemli bir sosyal işlev yerine getirmiştir. Günümüzde koruyucu aile uygulamasının alternatif bir mahiyet kazanmaya başlaması üzerinde önemle durulması gereken bir gelişmedir. Bu noktada geçmişteki uygulamalar tecrübe ve kültür oluşturma açısından önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

- A.MKT. (Bab-ı Asaî Mektubi Kalemi), 131/50.
- A.MKT. NZD. (Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı), 317/56.
- A.MTZ (04). (Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı), 18/87.
- BKS (Bursa Kadı Sicili), 3072, s.44, h.3; 3097, s.16.
- C.ML. (Cevdet Maliye), 249/10339.
- DH.MKT. (Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi), 2701/6; 1061/5; 2480/113; 2704/97; 2718/13.
- DH.MUİ. (Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı), 1-6/55.
- DH.UMVM. (Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayât Müdürlüğü Evrakı), 78/14; 117/95; 119/19; 114/36.
- HAT (Hatt-ı Hümayun), 734/34850.
- HR,HMŞ,İŞO. (Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı), 74/68.
- HR.MKT. (Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı), 272/76; 279/52.
- Kastamonu Jurnal Defteri (1252-1253/1836-1837), I, (Haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu, İ.Hakkı Aksoyak, Necip Fazıl Duru), Ankara 1998.
- KKS (Konya Kadı Sicili), 1916-1921, (Haz. Halil Erdoğan, Yusuf Küçükdağ), Konya 2011.
- KŞKS. (Karahisar-ı Şarkî Kadı Sicili), 393, s.4, h.17.
- MVL. (Meclis-i Vala Evrakı), 859/54.
- Takvim-i Vekayi, "Dâr'ül-aceze Nizamnamesi", 15 Nisan 1332, sayı 2511.
- TKS (Trabzon Kadı Sicili), 2095, s.251.
- TS,MA.d. (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri), 10395.
- Y.A.HUS. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 169/30; 359/60.
- ZB. (Zabtiye Nezareti Evrakı), 329/106.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

- Abdurrahman El-Ceziri, *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı*, V, (Ter. Hasan Ege), İstanbul 1981.
- Ahmed Midhat, *Peder Olmak Sanatı*, İstanbul 1317.
- AKTAN, Hamza, “İslam Aile Hukuku”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, II, Ankara 1992, s.396-433.
- AKTEPE, M.Münir, “Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara”, *İA, (İslam Ansiklopedisi)(MEB)*, VIII, İstanbul 1971, s.736-738.
- , “Çorlulu Ali Paşa”, *DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, VIII, İstanbul 1993, s.370-371.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, “İbrahim Paşa”, *İA (MEB)*, V, İstanbul 1967, s.900-908.
- Ansiklopedik İslam Fıkhı, Fetavây-ı Hindiyeye*, IX, (Ter. Mustafa Efe), İstanbul 2005.
- Aziz b. Erdeşir-i Esterabâdî, *Bezm u Rezm*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 1990.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İcare”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s.379-388.
- ÇAĞLAR, Doğan, “Türkiye’de Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimlerine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi*, C.6, S.1/ 1973, s.60-64.
- Çavuşzâde Mehmed Aziz Efendi, *Dürri’s-Sükuk*, Dâr’üt-Tabaât’ül Âmire, İstanbul 1288.
- Çocuk Misafirhanesi Talimatnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, İstanbul 1334.
- Dâr’ül-aceze Talimatnamesidir*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, Dersaâdet 1329.
- DAVRAN, Bülent, “Bir Sosyal Davamız: Beslemelerin Hukukî Durumu”, *Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası*, Yıl.1, S.2/Ekim 1948, s.49-57.
- DOĞANBAŞ, Muzaffer, *Piri Baba Velâyetnamesi*, Samsun 20012.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları*, İstanbul 1983.
- ERLER, Yavuz Mehmet, “XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi”, *Türkler*, XIII, Ankara 2002, s.762-771.
- Fatih Mehmet II Vakfiyeleri*, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938.
- GALLOTTA, Aldo, “Hasan Paşa”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s.334-335.
- GARNETT, M., *The Women of Turkey and Their Folklore*, II, London 1891.
- GÜRER, Ahmet Şamil, Bay, Abdullah, *Osmanlı Toplumunda Beslemelik Kurumu*, Ankara 2013.
- GÜRKAN, Ülker, “Evlat Edinme ve Beslemelerin Hukukî Durumu”, *Türk Hukuku ve Toplumuna Üzerine İncelemeler*, (Ed. Adnan Güriz, Peter Benedict), Ankara 1974, s.163-205.
- İbrahim-i Halebî, *İzahlı Mülteka el-Ebhur Tercümesi*, II, (Çev. Mustafa Uysal), 1968.
- İzzet Melih (Devrim), *Sermed*, İstanbul 1918.
- KAZICI, Ziya, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul 1985.
- KOÇU, Reşad Ekrem, “Ali Paşa, Çorlulu”, *İA (MEB)*, I, İstanbul 1965, s.326-327.
- KOŞAR, Nesrin, “Türkiye’de Koruyucu Aile ve Evlat Edinme Sistemlerinin Dünü, Bugünü, Yarını”, *Koruyucu Aile, Evlat Edinme Hizmetleri ve Ruh Sağlığı (Prof. Dr. Mualla Öztürk*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

- Anısına XX. Sempozyum Sunumları 15-16 Şubat 2007*), (Yay. Yön. Neşe Erol), Ankara 2008, s.7-15.
- KÖSE, Saffet, “İslam Hukukunda Çocuğun Çalışması, Gelirinin Korunması ve İstismarını Önleyici Tedbirler”, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu (30 Eylül-2 Ekim 2005, Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Rize)*, İstanbul 2010, s.117-159.
- KURT, Abdurrahman, “Tanzimat Döneminde Koruyucu Aile Müesseseleri”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II*, Ankara 1992, s.557-558.
- KUŞGÖZOĞLU, Tülin, “İhmal ve İstismara Uğrayan Çocuklar Açısından Koruyucu Aile”, *Koruyucu Aile, Evlat Edinme Hizmetleri ve Ruh Sağlığı (Prof. Dr. Mualla Öztürk, Anısına XX. Sempozyum Sunumları-15-16 Şubat 2008)*, Ankara 2008, s.239-249.
- KUTLUOĞLU, Muhammet Hanefi, “İbrahim Paşa, Kavalalı”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s.330-333.
- KÜRKCÜOĞLU, Kemal Edip, *Süleymaniye Vakfıyesi*, Ankara 1962.
- La Baronne Durand De Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul 1977.
- Mehmed Süreyya, “Hasan Paşa (Gazi) Palabıyık”, *Sicil-i Osmanî, II*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s.638.
- , “Mustafa Paşa (Kara)”, *Sicil-i Osmanî, IV*, (Yay. Haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996, s.1198.
- Molla Hüsrev, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, III, (Müt. Arif Erkan), İstanbul 1980.
- NESİN, Aziz, *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez-Yol*, I, İstanbul 1982.
- OKAY, Cüneyd, *Belgelerle Himaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923*, İstanbul 1999.
- ÖZBAY, Ferhunde, *Türkiye’de Evlatlık Kurumu: Köle mi, Evlat mı?*, İstanbul 1999.
- , “1911-1922 Yıllarında Anadolu’nun Kimsesiz Kız Çocukları”, *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç), İstanbul 2003, s.105-118.
- ÖZBEK, Nadir, “Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘Sosyal Yardım’ Uygulamaları”, *Tanzimat*, (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul 2012, s.577-599.
- SERİN, Muhittin “Karahisarî, Ahmed Şemseddin”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s.421-424.
- SOFUOĞLU, Ebubekir, “Osmanlı Devletinde Yetimler için Alınan Bazı Sosyal Tedbirler”, *Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç), İstanbul 2003, s.49-58.
- TURAN, Şerafettin, “Barbaros Hayreddin Paşa”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s.65-67.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., “Mustafa Paşa, Bayrakdar”, *İA(MEB)*, VIII, İstanbul 1971, s.720-727.
- , “Hasan Paşa, Cezayirli, Gazi”, *İA (MEB)*, V/1.Kısım, İstanbul 1964, s.319-323.
- ÜNAL, Vehbi, “Osmanlı’nın Son Dönemlerinde Korunmaya Muhtaç Çocuklar İçin Kurulan Sosyal Hizmet Kuruluşları”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.36, S.2/ Aralık 2012, s.2-27.
- YAZICI, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, S.1/2007, s.1-46.
- YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/4 Spring 2014

